

ditották be a japán dömpinget is. Ők inkasszálják be annak a japán autó, kérekpár, textil és játékszerdömpingnek zsiros profitjait, amelyek fenntartását csak a japán dolgozók fantasztikusan alacsony bérei teszik lehetővé.

4. A japán negyedik rend eközben természetesen gazdasági, szociális és politikai felszabeditását készíti elő. Ennek az akciónak a megakadályozására már 1900-ban „sztrájktiltó” törvényt hoztak. 10 évvel később számos vezetőt, köztük Kotokut, halálra ítélték és kivégeztettek, császárellenes összeesküvés címén. A tömeges bebörtönzések évek óta tartanak. A veszélyeztetett japán kapitalizmus kifelé aktív imperiálista politikájával és offenzív akciókkal, befelé pedig fasizmussal igyekszik a rendszer életét meghosszabbítani. Természetesen úgy az előbbi, mint az utóbbi rendkívül költséges valami, jóval túlhaladja Japán nagyon megviselt teherbírási képességeit és semmiesetre sem maradhat megfelelő következmények nélkül.

(Gyulafehérvár)

Keleti Sándor

S Z E M L E

EGY POLGÁR VALLOMASAI

A magyar elbeszélő irodalomban aligha jelent meg olyan munka, amely annyira szültségessé tenné a világszemléleti elemzést, mint Márai Sándor utolsó kötete. Ez a könyv, amelynek műfaját szerzője nem jelöli, talán régény, talán emlékirat és ha kortörténeti dokumentum, akkor is bizonyos mértékig önvallomás. Márai érdekes írói egyénisége jelentőségre emelné ezt az írást abban az esetben is, ha csupán személyi vonatkozásai volnának, mert egy nagyhatású író jogosan adja magyarázatát annak, hogy miért olyan ő, amilyen. Aki végigolvassa „Egy polgár vallomása”-nak fejezeteit, az megmagyarázottnak látja Márai írói kialakulását, megérti nyugtalan szkepticismusát, fölényes ironiáját és legfőként eltökélt polgáriságát. A származás, nevelés, osztálybeli hovatartozás nem mulhat el nyomtalanul egy író életéből. Márai így is nyilvánvalóan az egyén forradalmának megvívása árán, amelyet családi tradíciók és polgári előítéletek fojtó légköre erjesztett, juthatott csak el a szellemi felszabadultságnak arra a fokára, ahonnan immár csaknem leplezetlenül mutatja meg életének egy nagy területét.

Súlyosak és terhesek azok az örökségek, amelyeket az ember hazulról magával elcipel. Márai sem mentes ettől az örökségtől minden felszabadultsága ellenére sem. Nagyon világosan és okosan látja ezt ő maga is, tudja mit jelent számára a család, amelyhez tartozott, amely elhelyezte őt a társadalom bizonyos fokán, átítatta őt szellemi tartalommal, nevelte, kifinomálta és útjára engedte. „Bonyolult család volt” — írja — „tele haraggal és önfeláldozással, lelki szegényekkel és önfejű egyéniségekkel, polgárok voltak, s mikor én közöttük kezdtem élni, már eljutottak a polgári állapotnak veszedelmes, kritikus életszakába. Mindent nekik köszönhetek; s nagyon nehéz volt elfelejteni és megsemmisíteni magamban azt, amit tőlük kaptam. Egészen talán nem is sikerült.” Nagyobb és átütőbb erejű forradalmat kellett volna hát megvívni az egyénnek ahhoz, hogy kisöpörhesse magából a konzervatív életszemlélet csökevényeit. Nehéz eldönteni, hogy ez mért nem sikerült neki. Talán mert életviszonyainak mindenkor kiagyensúlyozottsága soha nem mutatott jelentősebb eltérést a család életviszonyaitól, amelyekből annak életszemlélete sarjadt. Márai úgy találja, hogy ez a szemlélet liberális volt. Nyil-

ván, hiszen Schiller hozzátartozott a könyvtárukhoz inkább, mint Goethe, aki maga volt a „klasszikus maradás“, míg Schillerben valahogy a liberalizmus előfutárját látták, a „forradalmárt“. Az elmerült gyermekkor szülői háza még ma sem tud kihívni racionális kritikát a férfikort taposó írótól. A család társadalmi szemléletére még mindig nem keres magyarázatot és talán nem is tud találni. Liberalizmusa otthonról való. Tehát az otthonit elfogadja kritika nélkül. A máskor szívesen ironizáló költő komolyan regisztrálja az otthoni életét. „Halottak közé megyek, csöndesen kell beszélnem“, — írja — mintha maga is mentetetőznék e szép és művészi öngazolással. És szívesen él a szükségyszerű felmentéssel.

Huzzunk meg egy vonalat, amely az író ideológiailag összeköti a „liberális“ szülői házzal. Vegyük talán a legkirívóbb példát, ahol leplezetlenül mutatkozik az ideológiai azonosság, amely végigkíséri az író a gyermekkortól a publicista íróasztaláig. Szándékosan írunk publicistát. Márainak publicista voltát tekinthetjük írósaága köznapi lényének, gyakorlati megmutatkozásának, ahol nyersebben jelentkezik a hazai örökség, mint a regényben, ahol irodalmiságban feloldódnak a merev társadalmi megítélések. Zsidókról fogunk beszélni, mert a filozofizmusban polgári részről sokan a liberális felfogás legpregnansabb jelét látják. Zsidókérdésről beszélünk, mert talán ez az egyetlen pontja az önvallomásoknak, ahol Márai társadalmilag állást foglal. Sehol másutt világszemléletileg ennyire nem mélyed el a társadalmi dolgok megítélésében. Mert Márai maga is összeköti a liberális szemléletet a zsidókérdés megítélésével. Ezt írja erről: „Odahaza — s nemcsak a családban, hanem mindenütt... úgy voltunk a zsidókkal, hogy szemmel tartottuk őket de nem sokat beszéltünk róluk. Ez volt a kedélyes antiszemitizmus kora, a bratyizó, toleráló szemlélet, s a magyar égen a szivárvány minden színében derengett a liberalizmus nyájas világossága. A zsidók természetesen polgárjogot nyertek, az osztályhoz tartoztak, a zsidók gyógyítottak és jogot magyaráztak, a zsidókkal hivatalos társadalmi ünnepeken illett barátkozni, a zsidókat 'megbecsülték', mert 'vannak köztük kiváló, derék és becsületes emberek...' Sok szó nem esett erről, de hazudnék, ha letagadnám, hogy én is ebben a szellemen nevelkedtem.“ „Igazságérzete“ mégis húzta a zsidókhöz. De „később észre kellett vennem, hogy a zsidók nagy átlaga a szolidaritásnak ezt a mértékét kevesli... a világnézeti szolidaritáson túl fontosabb elsörendű igényük a zsidóságerő, a zsidó nemzetiségért kiálló, azonoskodó álláspont... egy napon meg kellett tanulnom, hogy a 'zsidókérdés'-hez nem lehet hozzányulni, se mellette, se ellene; s engedelmessé lettem...“

A premontrai nevelés, a kongregációbajlás, ime már megjelöli az utat, amelyről az író sem tud többé letérni. És amikor nemrégiben a zsidó egyetemi hallgatók jogfosztottsága ügyéhez hozzászólt, mint publicista, a nevelés szelleme diadalmaskodik, bár elvét tagadva, a zsidókérdéshez hozzányul, inkább a zsidók ellen, mint mellettük foglal állást.

Az Egy polgár vallomásaitól látszólag egy pillanatra eltérünk. Am ne feledjük el, a mai Márai Sándor tekint vissza a multjára. Ebben a multban felködlenek a zsidók, melléfigurái egy társadalomnak, amelybe, mint egy „exotikus törzs“ tagjai lépnek be, hogy megkezdjék vándorló útjukat a civilizáció felé. Szegényen jöttek, Lengyelországból, s „szántuk és elfogadtuk Jónapékat, de valahogy úgy, mint a szelidített négereket.“ De lakott a házban még egy zsidó család, „világias és polgárosult, gazdag zsidó család... Weinrébné asszonyosság toalettjei szemet szúrtak és rossz vért szűltek; magam is méltatlannak és illetlennek éreztem, hogy Weinrébék, akik 'mégiscsak zsidók' szélesebben és előkelőbben élnek, mint például mi...“ Jónapéknak befőtét küldött az anyja, de „elképedve és nyugtalanul különösen anyámat izgatta fel az az 'illetlenség', hogy a gyáros Weinrébék március végén délszakra nem tett friss szőlőt ettek.

Csodálatosan tiszta kép ez, amely néhány vonással megmutatja a társadalom nyugtalanító jelenségeit. Márai azonban nem keres magyarázatot, felvetődő kérdések merülnek el újra felelet nélkül; a családi szemlélet elfogadott nézőszöge nem nyújt lehetőséget okok keresésére. Márai nem tudja „megsemmisíteni” magában azt, amit a családtól kapott. A társadalom egyik rákfénéjét, amely ott érlelődött a szemeláltára, nem fedezi fel a maga környezetben nagyságában. Nem veszi tudomásul, hogy a modern antiszemitizmus ott képződött előtte a liberálisizmusnak azon a pontján, amely a zsidó számára megengedte a polgárosulást és a gazdasági érvényesülést. A konkurenciával fenyegető zsidó, a gyáros Weinreb váltja ki a liberális kor antiszemitizmusát, amely szívesen emancipálta a zsidót, amíg gazdaságilag nem jelentett versenytársat, de nyomban szembe fordult vele, amint konkurenciája nyilvánvalóvá lett. Márai, sajnos, nem igyekszik annak a szellemnek a mélyére hatolni, amelyet felfogásában képvisel. A felszíni tüneteket mutatja, de ezt ragyogóan teszi.

Márai munkájának jellemző sajátossága ez a társadalmi felületeken való ábrázolás. Az elmélyülés mindig csak ott észlelhető, ahol a pszichológiai vonatkozásokat érinti. Ilyenkor csodálatosan emberivé nő, s az önvallomásnak olyan tisztult és művészi kifejezett őszinteségig érkezik el, amely csaknem példátlanul áll a magyar irodalomban. „Lehet, hogy író vagyok” — mondja magáról szerényen. Keresi íróisága lényegét; vajudó, kétkedő és töprenkedő szellem, tele bizonytalansággal, amelyet a lelki üzöttség, a neurotikus nyugtalanság a végletekig feszít. „Azt hiszem”, — írja — „tizennégy éves koromban legalább olyan kitanult író voltam, mint most vagyok; úgy értem, nem tudtam írni, de az életet kifejezési alkalomnak éreztem, s az élet akusztikáját meglehetősen érzékelttem, talán ösztönösebben, mint ma, mikor kétely, tapasztalat, sok kísérlet megzavartak már, sokat tévedek és elkísér munkámba a feladat felelőssége, s a bizonytalanság, kínzó elégedetlenség, melyet képességeim határának ismerete tart ébren bennem...” „Eszméletem első tisztulásától írni készülök, s ma úgy érzem, gyermekkorom óta dolgozom, nem is egyes feladatokon, hanem valamilyen egységes „művön”, amely tökéletlen, hebehurgya, tele van giz-gazzal és felesleges anyaggal, de az alkalmi feladatokon túl ez az egész foglal el, valahogy ennek a körvonalait iparkodom megpillantani; s néha már világosan és élesen látok egy-egy részletet, de az „egész” persze homályos és beláthatatlan marad...”

Az „egész”, amely homályos és beláthatatlan, nyilvánvalóan nem lehet egyéb, mint az összefogó társadalmi felismerés. Az írói lelkiismeret, amely töprengve kutat a való dolgok felismerése után, az íróiság lényegét nem pusztán ott keresi az írói képesség biológiai adottságaiban. Az író alkotó törekvése kifelé irányul: társadalmilag ábrázolni.

Ebben a könyvben, amely oly szétágazó területet foglal össze, ez a törekvés határozottan észlelhető. A töprengő és kétkedő író, aki súlyos teherként cipeli magával a nevelés kiirthatatlan nyomait, csaknem lelkiismereti összeütkezésbe kerül önmagával, olyan erőfeszítéseket tesz, hogy „igazságérzete” legyőzze a nevelés által belgyökerezett előítéleteket. Hiszen emberi materiája hibátlan, szociális ösztöne egészséges. Cselekvése azonban inkább ösztönös, mint tudatos, ezért van az, hogy nem sikerül önmagával tisztáznia társadalmi állásfoglalását. „Neurotikus gyáva és gyöngye ember vagyok, az igazsághoz úgy szoktatom magam, mint a nagybeteg az életveszélyes, keserű orvossághoz, talán megöl, de lehet, hogy segít...”

Ne értse félre senki: Márai könyvének nem kétséges a polgári eszmei tartalom. Ez a könyv egy polgár vallomásait tartalmazza. Am a polgár társadalmi helyzetéből helyes felismerések is adódhatnak, amelyek szociálisan szükségyszerűek. Márai a helyes felismeréshez igyekszik eljutni, ez nyilvánvaló. Érez szociális igazságtalanságokat. Így a cseléd elnyomott, embertelen

sorsa hosszasan foglalkoztatja és dokumentárisan is értékes, amit erről ír. Azonban csak a gyermek vonzalmi beállítottságán át mondja el: „a cselédek rokonaimnak éreztem.“

Ez a pont az, ahol az ösztönös „igazságérzet“ jelentkezik a tudatosított szociális lelkiismeret helyett.

Téved az, aki ezért Márait hibáztatja. Ha fordítottan állana és a szociális ösztönt tudatosan fojtaná el magában olyan célok érdekében, amelyek egy polgár vallomásaiban helyet kaphatnak, jogosult volna a hibáztatás. Ámde Márai emberien őszintén vívódik az élet szociális ellentéteinek ütközőpontján, ahová nyugtalan szelleme sodorja és úgy igaz, ahogy maga írja, sokszor téved és tévedése sokszor érthető, ne feledjük el, nem tudta megsemmisíteni magában azt, amit a családtól kapott. . .

A polgári intellektuel gyakori sorsa ez és szinte bizonyos, Márai soha nem fog elérkezni odáig, hogy az „egészet“ világosan lássa. Mindig csak egy felvillanó részlet lesz az, ami tisztán és homály nélkül jelentkezik előtte.

Igy felismeri és szükségszerűnek fogadja el az osztályharcot — a családban. Reflektorszerű felvillanása ez a szociális tisztánlátásnak. „A legtöbb házasság messzállíanzs. . . Mikor az érzelmes kapcsolat meglazul, rövidesen osztályharc tör ki két ember között, akik közös ágyban alusznak. . . A másik osztályt vetik meg, vagy irigylik. . . A család mindig osztályharc is.“

A családban oly természetes ez az író számára. „Minden család történelmében megesik, van július tizennegyedikéje és van thermidorja“ — állapítja meg finom szellemességgel és éleslátással. A társadalmi osztályharc, amely azonban történelmi törvényszerűséggel jelentkezik az életberendezkedés területein, már nem foglalkoztatja, mert ez kívül esik a családon és az osztályszemlélet állásfoglalást követel.

„Nagyon nyuzták a parasztot?“ — kérdezi önmagától egy helyütt és már felel is: „Nem hiszem. Csak éppen rendszeresen, mert hát élni kellett valamiből.“ Mennyi mindent kifejez ez a kérdés és ez a felelet. Kérdez, mert a gondolat oly kézenfekvő a társadalmi igazságtalanságok korszakában. Azonban kérdése is osztályszemlélete javára dönt. Nem hiszem, — mondja. Élni csak muszáj és ez a muszáj szinte mindent megbocsájthatóvá tesz előtte. Még az embernyúzást is — bizonyos határig. De már a beismerésnél tart, ha nem is az együttérzésnél: nem nagyon nyuzták; a paraszt is csaknem úgy tűnhet neki, mint egy exotikus törzs tagja, nem lehet tudni a fájdalma fokát. A cselédnél ezt már jobban érzi, ez közelebb van hozzá, majd olyan közel, mint a rokonok. A családban az életnek ez a közvetlen közelsége, az együttélésnek átértzett minden mozzanata vezeti a családi osztályharc felismeréséhez. A többi azonban mind nagyon távol van tőle, ismeretlen messzeségekben, mint a paraszt. „Minden becsvágyammal a családhoz tartoztam, a család minden ösztönével egy osztályhoz tartoztam. Ami ezen kívül esett érdeken, emberben, az nyersanyag volt, formátlan és tisztátalan tömeg, s hulladék.“ A gyermek érzésvilága volt ez, aki a szegényeket titokban ellenségeinek érezte és utálattal, s megvetéssel gondolt rájuk. És ma? „... a szegénység — mondja hideg tárgyilagossággal, — hevenyebb probléma, mint amilyennek látszik s karitatív módon nem lehet maradék nélkül megoldani.“ Több szava nincs róla, de már ez is valami, hiszen azelőtt „A 'szegények' dolgán senki nem gondolkozott. . . oly távolból szemléltük életüket és helyzetüket, mintha négekről, vagy kis kinaiakról volna szó, akik pogányságban sanylódnak.“

Márai szinte elhitheti magával, hogy osztályfölötti szemléletben él, holott csak a meghasonlott polgár kritikai életszemlélete az övé. „Nem tartozom senkihez“ — mondja vallomási közt — „nincs olyan emberi közösség, céh, osztály, amelyben el tudok helyezkedni; szemléletemben, életmódomban, lelki magatartásomban polgár vagyok, s mindenütt hamarabb érzem otthon magam, mint polgárok között; anarchiában élek, melyet erkölcstelennek érzek,

s nehezen bírom ezt az állapotot.“

Emberien őszintén ható sorok ezek és ezt az őszinteséget el is kellene hinní, mert ez nem a magányosságában tetszelgő és egyedülállóságában öntelt író vallomásának tetszik. Keresi maga is az okát ennek és azt hiszi megtalálja lelki alkatának adottságaiban. „Ugy látszik nem voltam 'egészséges' hajlamu gyermek.“ „... a sértődött magány időszakai után szomjasan kutattam emberi közösségek után, ahol szövetségeket találok; iparkodtam elhelyezkedni a pártokban, amelyeket eszme, érdekszoportokban, melyeket világnézet... tartott össze; s végül mindig a „bandáknál“ találtam ideig-óráig menedéket, valahol a társadalom peremén.“ Márai itt nyilvánvalóan téved, mert éppen az egészséges szociális ösztön az, amely a „bandák“ felé tereli; gyermekkorában a felnőttek leigázó társadalma ellen való öntudatlan szövetkezés ez. Később azonban a felnőtt kor már tudatosságot kíván a társadalmi cselekedetekben, céltalanul nem lehet „szomjasan és éhesen“ kutatni emberi közösségek után, mert az emberi közösségekkel való együttélés lehetőségét a közös társadalmi és eszmei célok felismerése adja meg.

Am fel kell tennünk a kérdést, hogy az a lelki állapot, amely oly nyugtalanítóan jelentkezik, hogy az író a kiegyensúlyozatlan életfelfogások közé sorolja, magyarázataát lelí-e végső fokon is a család, a nevelés, a polgári osztálykeret befolyásában? Márai egyéb írásaiban megdöbbenő sok elemét találjuk a társadalmi felelőtlenség megnyilatkozásainak. Ha Márai erre érti, hogy anarchiában él és ezt érzi erkölcstelennek, úgy máris bírálatot tartott önmaga fölött. De feltehető-e, hogy aki érzi az anarchikus felfogás erkölcstelenségét, az ne igyekeznék másként gondolkodni? Az általánosságban való helyes felismerés még nem vezet módszeres gondolkodáshoz is egyben. És főleg az erkölcsi rossz tudata még nem gátolja meg magát az erkölcstelenséget. A „sehová nemtartozás“ kétségbeejtően jelöli ki a hovartartozás osztálykarakterét. A meghasonlott polgári intellektuelek éppen ezzel a tévelygő lelki bizonytalansággal ragaszkodnak leginkább osztályuk életformáihoz és osztályuknak bizonytalan sorsa és belső ellentmondásokba kuszálódott ideológiája az, amely nyugtalanságukat a végsőkíg felkorbácsolja. Márai maga is ezt mondja valahogy: „Néha már arra gondoltam, hogy talán egy pusztuló osztály gyökértelensége hatalmasodott el bennem.“

Márai írása a vallomások őszinteségével mindig leleplezésszerűen hat. Hallatlan érdeme ez a könyvnek (amelyet itt fejezetről-fejezetre érdemes volna követni), ha az író csupán polgári nézőpontron keresztül is jelentkezik. A dolgokról való polgári felfogásoknak remek érzékeltetését kapjuk így is attól a ponttól kezdve, ahol a szegényről úgy beszéltek, mint „egy idegen gyámoltalan törzsről, amelyet etetni kell“, egészen addig, amíg egy polgári író ezt már kuriozitásként írja le azzal a kétségtelen felismeréssel, hogy abban ott nyilvánvalóan valami tévedés lehetett. Az író szerepe így igen jelentősre emelkedik, mert nem csupán emlékeket ád, hanem vallomást társadalmi és emberi alávalóságokról, amelyek részben még ma is így vannak, de már nem olyan természetsszerűen, mint akkor, mert hiszen már az idegen törzsek is bizonyos mértékíg embereknek számítanak. Elvben mindenesetre. Az írói alkotás hasznossáíg mértéke az irányadó az irodalomban azok számára, akik a társadalmi fejlődés szolgálatát kívánják az írótól. Márai könyve ebből a szempontból hasznos könyv. Aki elolvassa, az megismeri belöle egy hipokrita társadalom sok alantasságát, igaz, anélkül, hogy életszemlélete tisztultabbá válna. Mert Márai egy polgár vallomásait mondja el csupán a polgár vágyai, céljai és törekvései nélkül.

(Bécs)

Ujvári László

¹ Márai Sándor: Egy polgár vallomásai, Pantheon-kiadás, Budapest, 1934.